

Găgăuzii în Republica Moldova

Gagauz Yeri

ALEXEI TULBURE

O privire în trecutul găgăuzilor

Găgăuzii (153.000 de locuitori în întreaga țară) geografic locuiesc compact în nord-vestul și sud-estul stepei Bugeacului (1.800 km²), iar administrativ în raioanele Comrat și Ceadâr-Lunga, în unele sate din raioanele Basarabeasca, Taraclia și Vulcănești ale Republicii Moldova. Aici trăiesc 165.795 oameni, din care găgăuzii constituie 134.455 (82,5%), rușii — 11.768 (7,09%), moldovenii — 8.276 (4,99%), bulgarii — 7.880 (4,7%), ucrainenii — 4.674 (2,80%). reprezentanții altor etnii constituie 1.258 persoane (0,76%).

Originea găgăuzilor este strâns legată de istoria neamurilor (triburi) turanice, care populau stepele Nord-Pontice. Din aceste triburi făceau parte pecenegii, neamurile turanice ale oguzilor (cunoscuți, de asemenea, ca „tichiile negre”), poloveții ș.a. Un rol decisiv în geneza poporului găgăuz a jucat elementul oguz. Etapa apariției etnosului — secolele IX–XIII — a fost întreruptă de invazia în stepele Nord-Pontice a tătaro-mongolilor, ceea ce a dus la retragerea neamurilor autohtone în Balcani. Ca popor, găgăuzii s-au format în partea de nord-est a peninsulei Balcanice, pe teritoriul Dobrogei. Aici s-a desăvârșit procesul trecerii lor la viața sedentară și al încreștinării lor, care a început încă de la contactele cu Rusia Kieviană. Secolele XIII–XVII — perioada balcanică a etnosului găgăuz, care, la rândul său, a fost de asemenea violent întrerupt, dar de data aceasta de către năvălitorii de la sud — turcii, care, în pofida originii comune turcice, îi percepeau pe găgăuzii-creștini ca pe dușmani de altă credință¹.

La sfârșitul sec. XVI în Bulgaria s-a instalat dominația otomană. Mulți locuitori ai ținutului părăseau aceste teritorii și căutau azil pe teritoriile dintre Prut și Nistru. Numărul refugiaților de peste Dunăre a sporit în secolul XVIII. Aceasta se explică prin dezastrurile suferite de populația băștinașă în urma ocupației otomane și războaielor ruso-turce.

Strămutarea în masă a bulgarilor și găgăuzilor în teritoriile dintre Prut și Nistru este legată de războiul ruso-turc din 1806–1812, în urma căruia Basarabia este eliberată de sub jugul otoman și ocupată de către Imperiul Rus creștin. După aceste evenimente numărul celor strămuțați de peste Dunăre a crescut pînă la 27 de mii de suflete. La început ei trăiau în orașe și moșii boierești, dar treptat au început să se așeze pe pămînturile libere ale Bugeacului. În acei ani au apărut primele localități bulgaro-găgăuze: Caragaci, Cubei, Enichioi, Vulcănești, Ciisia, Tabachi, Ceadîr-Lunga, Comrat (actualul centru administrativ al Găgăuziei), Satalic-Hadji. Spre anii '50 ai secolului al XIX-lea populația bulgaro-găgăuză din ținut constituia deja circa 60 de mii de suflete.

Guvernul rus permitea bulgarilor și găgăuzilor colonizarea pămînturilor pustii, avînd drept scop valorificarea economică a regiunilor sudice ale Basarabiei. Bulgarii și găgăuzii au beneficiat de condiții deosebite față de cele din întregul imperiu: ei au avut posibilitatea să dezvolte forme capitaliste de producție bazate pe conace rurale prospere. În anii '80 ai secolului trecut regiunile Basarabiei au ieșit pe locul I între guberniile ruse sudice specializate în agricultura de piață².

Această situație de prosperitate economică relativă a ținutului nu putea să nu determine și situația socială a populației. Conform recensămîntului din 1897, găgăuzii erau unul dintre cele mai alfabetizate popoare dintre toate ce populau gubernia Basarabiei. Procesul de învățămînt, ce-i drept, se efectua în limba rusă — pînă la crearea în deplină măsură a scrierii proprii nu s-a ajuns: lipseau ziare, reviste, tipografii în limba găgăuză. Totodată, literatura scrisă exista și se răspîndea doar datorită eforturilor savanților, iluminiștilor, misionarilor.

Economia capitalistă prevedea și o formă de administrare destul de evoluată a acestui ținut. Aici, în prima jumătate a sec. XIX se practica autoadministrarea la diferite nivele. Cînd puterea din Petersburg sau cea gubernială încercau să limiteze înputernicirile locale, să centralizeze administrația, aceasta provoca imediat o reacție de rezistență din partea populației cum a fost, de exemplu, răscoala din Comrat și satele din apropiere din 6 ianuarie 1906. Atunci țaranii i-au arestat pe reprezentanții puterii locale și au ales un comitet pentru administrarea satului și întregii regiuni. Volostea Comrat a fost declarată republică. Comitetul a anulat toate impozitele, a oprit recrutarea, a început confiscarea pămînturilor moșierești. Răscoala a putut fi înăbușită doar prin forța armatei.

Din cele spuse pînă acum, din datele istorice pre-sovietice atît ale găgăuzilor, cît și ale bulgarilor, putem trage două concluzii, în opinia noastră foarte importante:

a) în sudul Republicii Moldova nu putea și nu poate apărea un spirit de rusofobie, ba dimpotrivă — pînă nu demult toate aspirațiile găgăuzilor erau legate de Rusia în orice ipostază (lozincile mișcărilor social-politice găgăuze, apărute după destrămarea Uniunii Sovietice și politizarea vieții sociale în sudul Republicii Moldova, aveau un caracter pro-imperial, cu o bună doză de nostalgie față de

viața în „familia strânsă a popoarelor sovietice” — de fapt pro-ruse —, pentru stăpînul sovietic și ocrotitor). Și aceasta se întîmpla nu din cauza unei simpatii „inerente” a găgăuzilor față de ruși, ci datorită memoriei istorice despre bunăstarea strămoșilor lor pe aceste pămînturi în epoca existenței Imperiului Rus (acest fenomen poate fi urmărit și la nemții de pe Volga, la dunganii din Kazahstan ș.a.).

b) obișnuințele existențiale acumulate în trecut pot fi (și au fost de fapt) manifestate atît sub forma de „suferințe comparative”, cît și sub forma de revitalizare a acelor construcții sociale, care permiteau prosperarea strămoșilor și, în primul rînd, a ideilor de autoadministrare și autoreglare.

Trebuie menționat faptul că în perioada sovietică dominația sistemului administrativ de comandă a adus etnosul, ca și toate națiunile și etniile din Uniunea Sovietică fără excepție, la o stare deplorabilă: privarea poporului de dreptul de a-și hotărî de sine stătător soarta pe teritoriul său etnic în sens economic și ecologic, manifestată prin lipsa posibilității de a se folosi de rezultatele muncii sale, pierderea tradițiilor agricole seculare și a multor obiceiuri și tradiții strămoșești. Toate acestea au afectat extrem de negativ procesul de formare a noilor generații ale găgăuzilor, a calităților civice, etico-morale și de afacere.

Perioada post-sovietică: situația găgăuzilor și politizarea vieții sociale în sudul Republicii Moldova

Procesul de politizare a vieții din sudul Republicii Moldova, formarea cîtorva formațiuni civice și, în primul rînd, a mișcării „Gagauz-Halci” au fost percepute la Chișinău ca ceva foarte dureros. Puterea centrală vedea în aceasta ba o intervenție a unui centru din exteriorul țării, ba acțiuni din partea intelectualilor orgolioși și dornici de putere. Dar acest fenomen are adînci premise economice, sociale și culturale.

În spatele tuturor peripețiilor luptei politice și ideologice dintre Chișinău și Comrat, care au avut loc în prima jumătate a anilor '90, era necesitatea acestei regiuni de a obține libertatea economică și culturală. Subiectul activității economice a regiunii trebuia să devină înșiși găgăuzii, care prin intermediul organelor lor de putere să poată administra proprietatea, să regleze utilizarea materiei prime, să exercite controlul asupra activității agenților economici, etc.

Găgăuzii, probabil, au suferit cel mai mult din cauza politicii planificării centralizate și redistribuirii resurselor și materiilor prime. Putem să ne aducem aminte doar de daunele enorme cauzate de implementarea legii „antialcoolice” din 1985. Din 240 de mii de hectare de viță de vie, 80 de mii au fost defrișate. Sudul agricol, specializat în viticultură, fiind puternic afectat prin aceasta.

Existau discriminări mai puțin cunoscute opiniei publice, cum a fost, de exemplu, organizarea „luptei contra nicotinei”, cînd puterea centrală a început campania nu împotriva fumatului, ci a producției de tutun. Ca rezultat, suprafețele cultivate cu tutun în unele gospodării din sudul republicii au fost reduse de două ori, ceea ce indiscutabil s-a răsfrînt negativ asupra economiei lor.

Situația social-politică a populației din sudul Republicii Moldova era agravată nu numai de deformările din politica puterii centrale, ci și de nesoluționarea tradiționalelor probleme economice și ecologice, cum ar fi, de exemplu, lipsa de apă în aceste regiuni.

Nu putem să nu menționăm și problemele din domeniul social, care, la rîndul lor, au dus la tensionarea situației pe teritoriile compact populate de găgăuzi și bulgari. La începutul anilor '90 procentul găgăuzilor între cei angajați în organele administrative de toate nivelele constituia 0,4%. Din cei 42 de lucrători de răspundere ai aparatului Prezidiului Sovietului Suprem al Republicii Sovietice Moldovenești (R.S.S.M.) nici unul nu era găgăuz sau bulgar. Între conducătorii ministerelor și comitetelor de stat la fel nu era nici un găgăuz. Din cei 80 de adjuncți ai miniștrilor și ai președinților comitetelor de stat numai unul era găgăuz. Chiar în Comrat, unde găgăuzii constituiau 62% din populație, numai 32% din posturile de conducere erau ocupate de găgăuzi³.

O altă problemă care a afectat grav populația acestor regiuni în primii ani ai schimbărilor social-economice și politice, inițiate de puterea centrală din Moscova (așa-numita „perestroika”) și continuate de Chișinău, adăugîndu-i-se dimensiunea de emancipare națională, a devenit șomajul. Și dacă luăm în considerare că problema posibilității de a munci, în conștiința multora era legată de problema brusc apărută — „limba moldovenească de stat” și necesitatea cunoașterii ei — atunci nu era greu de înțeles de ce a apărut această spaimă de a deveni marginali, inclusiv la găgăuzi. „Sudul Moldovei nu se dezvoltă, de la noi se scoate materia primă la prețuri reduse, iar după aceea se aduce producția gata la prețuri foarte înalte. Industria e în stagnare, oamenii nu au unde munci. În loc de a soluționa aceste probleme, se încearcă să ne fie impusă o limbă nouă — statutul limbii moldovenești de stat, ei doresc să ne arunce înapoi în dezvoltarea noastră. Poporul găgăuz nu va primi această lege!”⁴ Aceasta era reacția multor găgăuzi la adoptarea de către Sovietul Suprem (organul suprem legislativ) al Republicii Moldova a *Legii cu privire la limba de stat și funcționarea limbilor pe teritoriul Republicii Moldova* (august 1989).

Starea culturii găgăuzilor putea fi apreciată ca critică: poporul, care în majoritatea sa pînă la evenimentele din 1917 din Rusia era relativ învățat, a ajuns pe ultimul loc în republică după nivelul de învățămînt, mai mult decît atît, proporția de rupere a persoanelor cu studii superioare din sînul poporului găgăuz, în comparație cu reprezentanții altor etnii era de 20:1 față de 3:1, în defavoarea găgăuzilor.

„Avem în față un fenomen de depopulare, spălare a caracteristicilor etnice principale — limba maternă, cultura, conștiința națională, care duc la totală deznaționalizare a etnosului, cum s-a și întîmplat în alte regiuni populate de găgăuzi. Generația actuală a tinerilor deja nu mai posedă moștenirea folclorică a poporului găgăuz, nu mai cîntă copiilor săi cîntece de leagăn, nu le povestește povești în limba maternă... Orice domeniu am lua, toate au nevoie de renaștere,

stimulare, de măsuri urgente în scopul stopării și depășirii crizei principalelor caracteristici etnice ale poporului — limba, cultura, modul tradițional de viață, conștiința națională, obiceiurile, ritualurile, etc”⁵.

Din cele expuse reiese clar că dorința găgăuzilor de a obține autonomie era destul de argumentată și necesita o atenție sporită și urgentă din partea Chișinăului.

Ținând cont de spațiul limitat considerăm că nu e relevantă descrierea detaliată a tuturor evenimentelor politice din prima jumătate a anilor '90, legate de problema autonomiei găgăuzilor. Este suficient de menționat faptul că în unele momente s-a ajuns la confruntări armate deschise dintre Chișinău și Comrat, ultimul declarând republica autonomă pe teritoriile compact populate de găgăuzi. Apariția grupărilor paramilitare înarmate pe teritoriile din sudul Republicii Moldova, acțiunile nechizbuite ale conducerii locale, orientările lor clar pro-comuniste, susținerea din partea lor a separatiștilor transnistrieni (o altă problemă politică acută a Republicii Moldova), conflictele cu populația bulgară, rămasă loială noii autorități de la Chișinău — toate acestea au dus la tensionarea situației social-politice în sudul țării.

Un alt exemplu al tensionării relațiilor dintre Chișinău și Comrat a fost amenințarea din partea găgăuzilor cu boicotarea alegerilor parlamentare din Moldova, din 27 februarie 1994. Numai măsurile energice întreprinse de autoritățile de la Chișinău, promisiunea de a acorda în cel mai scurt timp un statut autonom găgăuzilor a făcut posibilă participarea acestora la alegeri.

După alegerile parlamentare din februarie 1994, grație disponibilității ambelor părți pentru compromis, dialogul a fost treptat restabilit. Găgăuzii au abandonat revendicările lor pentru autodeterminare națională, iar autoritățile moldovenești au acceptat principiul statutului juridic special pentru Găgăuzia.

Statutul juridic special al Găgăuziei (Gagauz Yeri)

La 21 iulie 1993, Parlamentul Moldovei a solicitat Consiliului Europei o expertiză juridică pentru două texte separate, și anume: proiectul „*Legii cu privire la statutul regiunii autonome al Gagauz Yeri — Găgăuzia*”, care a fost pregătit la Comrat, și proiectul „*legii cu privire la statutul minorității găgăuze în Republica Moldova*”, care a fost elaborat de către grupurile parlamentare moldovenești. Experții Consiliului Europei nu au susținut aserțiunea că găgăuzii ar fi un popor, avînd dreptul la autodeterminare. Ei (la fel ca și politicienii realiști din Moldova) au preferat o soluție generală, aplicabilă pentru toate minoritățile aflate pe teritoriul Republicii Moldova: drepturile minorităților pot fi garantate de o autonomie largă culturală și o descentralizare a puterii în favoarea (la momentul inițial) autorităților locale. Nici unul dintre aceste proiecte nu a fost adoptat, fiind atunci blocate în Parlamentul Moldovei.

Cum am mai menționat, după alegerile parlamentare întreaga situație s-a schimbat creîndu-se premise pentru reînceperea lucrului la statutul special al Găgăuziei. Baza juridică pentru atribuirea statutului special de autonomie a fost

consolidată prin adoptarea Constituției Republicii Moldova (29 iulie 1994), unde în art. 111 (1) se spune: „Localităților din stînga Nistrului, precum și unor localități din sudul Republicii Moldova, le pot fi atribuite forme și condiții speciale de autonomie după statute speciale adoptate prin legi organice”. O comisie mixtă, compusă din membrii Parlamentului Moldovei și delegații „Autoproclamatei Republici Găgăuze”, a pregătit textul definitiv a proiectului de lege cu privire la statutul juridic special al Găgăuziei, care a fost adoptată în a doua lectură de către Parlamentul Republicii Moldova la 23 decembrie 1994.

În Lege au fost introduse modificări importante în comparație cu proiectul adoptat în prima lectură în iulie 1994. În particular, referința la „poporul găgăuz” a fost păstrată, iar Găgăuzia (Gagauz Yeri) a fost proclamată entitate pe plan administrativ și teritorial (în loc de „entitate autonomă pe plan național și teritorial”, cum era în proiect). Referința la „dorința poporului găgăuz pentru autodeterminare” a fost suprimată, și a fost accentuată egalitatea tuturor cetățenilor care trăiesc în entitatea teritorială nou creată, independent de apartenența lor etnică sau de altă natură.

De asemenea în lege este stipulat: „În cazul schimbării statutului Republicii Moldova ca stat independent poporul Găgăuziei are dreptul la autodeterminare externă”⁶. Comentariile sînt de prisos și, totuși, aș dori să subliniez faptul, că liderii găgăuzi au accentuat în nenumărate rînduri, că sensul acestei dispoziții este pur simbolic — ei vor face totul pentru a păstra independența Moldovei.

În aprilie 1995 a avut loc referendumul în unele localități din sudul Moldovei cu privire la intrarea în componența Găgăuziei — Gagauz Yeri, în urma căreia a fost stabilită componența teritorială a noii autonomii. În luna mai 1995 în Găgăuzia au fost organizate alegerile Guvernatorului și al Adunării Populare a Gagauz Yeri.

Unele din primele acte normative proprii ale acestei autonomii în cadrul Republicii Moldova au fost:

- Regulamentul Adunării Populare;
 - Legea cu privire la zilele de sărbătoare și comemorative pe teritoriul Găgăuziei;
 - Legea cu privire la drapelul Găgăuziei;
 - Legea cu privire la funcționarea limbilor pe teritoriul Găgăuziei;
- și alte acte normative cu caracter economic și social.

Astăzi este greu de prevăzut cum vor evolua evenimentele din Găgăuzia și în sudul Moldovei în general. Un lucru este clar: prin atribuirea acestor teritorii a statutului juridic special a fost soluționată o serioasă problemă politică internă a Republicii Moldova, a fost depășită starea acută de tensiune în sudul țării, Moldova și-a consolidat integritatea sa teritorială și, în sfîrșit, s-au creat premisele juridice și sociale pentru o adevărată autoguvernare a găgăuzilor în Republica Moldova. □

NOTE

1. Dron I.V. *Toponimia și antroponimia contemporană a găgăuzilor*, Chișinău. 1989, pp.5–13.

2. Meseriuc I.I *Dezvoltarea social-economică a satelor bulgare și găgăuze în Basarabia Sudică (1808–1856)*, Chișinău, 1071. p. 124, 126.

3. *Argumentarea necesității etnodemografice, istorico-culturale, social-economice și juridico-politice a formării autonomiei național-statale a poporului găgăuz pe teritoriul lui de trai compact în regiunile de sud ale Republicii Sovietice Socialiste Moldovenești (R.S.S.M): Materialele Comisiei prezidiumului Sovietului Suprem al R.S.S.M. cu privire la studierea interpelării deputaților U.R.S.S. și al altor adresări referitoare la crearea autonomiei poporului găgăuz*; Comrat, 1989, p. 12.

4. *Cuvîntul leninist*; Comrat, 1989. Nr.45. p.2.

5. *Materialele Comisiei Prezidiumului Sovietului Suprem al R.S.S.M. cu privire la studierea interpelărilor deputaților U.R.S.S. și al altor adresări referitoare la crearea autonomiei poporului găgăuz*; Comrat, 1990, p.8.

6. *Lege privind la statutul juridic special al Găgăuziei (Gagauz Yeri, art. I (4); Monitorul Oficial al Republicii Moldova, Nr.3–4, 14 ianuarie 1995.*

*

Alexei TULBURE, (Chișinău) este deputat în Parlamentul Republicii Moldova și președintele Departamentului de Relații Interparlamentare.